

“Sivil Toplum Kuruluşları” Olgusu ve Halkevleri

Metin ÖZÜĞURLU(*)

Bilimsel ve popüler dilde herhalde pek az terim, yapı ve işleyiş bakımından birbirinden son derece farklı oluşumları potasında eritebilme ve bir üst adlandırma olarak bunların tümüne kendisini kabullendirme şansına sahip olmuştur. *Sivil Toplum Kuruluşları*⁽¹⁾ adlandırmasından, ya da dilimize kısaltmasıyla da yerleşen *STK*'lardan söz ediyorum. Neler yok ki? Bir kaç kişilik inisiyatifler, birlikler, topluluklar, klüpler, vakıflar, dernekler, forumlar, platformlar, projeler, fonlar vb... Tılsımlı bir adlandırma olduğuna şüphe yok; muhtemel ki, her tılsım gibi onun da dünyevi dayanakları mevcut. Üçüncü Dünya ülkelerinde, sayıları elli bini aşan farklı farklı oluşumları üst bir adlandırmayla bir havuzda toplayıp, uluslararası kuruluşlardan da, 10 milyar dolarlık bir kaynağı 1990-1999 yılları arasında bu havuza yönlendirebilen bir tılsım bu (Petras, 1999). Hakkındaki değerlendirmeler ise muhtelif; önceki cümledeki rakamları veren Petras gibi sözleri azınlıkta kalanlar için *STK*'lar "emperyalizmin günümüzdeki yeni hizmetkarları"; onu, ölen işçi sınıfı enterasyonalizminin yerini alan "yeni enternasyonalin" manivelaları olarak görenler, az değil⁽²⁾; kalkınmacı vasıflarını kaybetmiş ulusal devletleri

(*) Halkevleri Merkez Yönetim Kurulu Üyesi.

(1) *Sivil toplum kuruluşları* terimi "non-governmental organisations (NGOs)"ın tercümesi olarak dilimize yerleşti; tercümenin doğruluğu yanlışlığı mesele yapılmadan bu yazıda da aynı şekilde kullanılmıştır.

ikame ederek "sürdürülebilir kalkınmayı" omuzlayacak, aynı şekilde, sosyal devlet işlevlerini üstlenerek yeni bir 'kamu yönetimi' anlayışını yerleştirecek ve oluşan etik değerler boşluğunu kapatacak bir kudret atfedener ise, bilebildiğim kadarıyla, *STK* literatürünün asıl büyük çoğunluğunu oluşturuyor.⁽³⁾

Ortaya çıkışı İkinci Dünya Savaşını takip eden yıllara dayansa da, tılsımı çok değil, on yıl öncesine uzanan bu kavramlaştırmayı kolayca kabullenmeyi zorlaştıran ciddi kuramsal nedenler var. Örneğin, yaşlı İtalyan Komüniteryan Marksisti Antonia Negri'nin sözlerine kulak verecek olursak, günümüzde sömümlenen ne devlet ne de modernitedir; sömümlenen Hegelci anlamdaki "sivil toplumdan" başkası değildir ve eğer bir yeni evreden söz edilecek ise buna 'sivil toplum-ötesi' evre demek, daha yakışık alır.⁽⁴⁾ 'Yeni-liberalizmin' dört bir yana savrulan alazı karşısında sivil toplum erir iken, dağa taş bu adlandırmanın yazılıyor olması, başlı başına ayrı bir incelemenin konusudur. Bu yazının kapsamı ise, Halkevlerinin *STK* olgusu karşısındaki yerini tartışmakla sınırlıdır. Önce sınır taşlarını belirleyelim.

-
- (2) *STK'lar* konusunu, 'yeni bir enternasyonal mi?' sorusu etrafında ayrıntılı olarak inceleyen bir çalışma için bkz. Sancar (2000)
- (3) Bu yöndeki düşünceleri geliştiren etkili isimlerden, Ford Foundation çalışanı, Michael Edwards (2000), küreselleşmenin güçler dengesini kamu çıkarından, *STK'ları* da içerecek biçimde özel çıkarlara doğru kaydırıldığını, "sürdürülebilir kalkınma" için ise güçler dengesinde bundan daha fazla ve daha derin bir değişimin gerçekleşmesi gerektiğini belirtmektedir. Edwards'a göre, 'değerlere dayalı bir örgütlenme' olan *STK'lar* bu değişimi gerçekleştirecek kilit önemdeki örgütlerdir; 'paternalist dış yardım' uygulamasının inişe geçip yerini 'uluslararası işbirliğinin almaya başladığı' '2000'li yıllar ise bu rolün oynanacağı en elverişli dönemdir.
- (4) Antonia Negri, Michael Hardt'la birlikte kaleme aldığı **Labor of Dionysus** (1994) adlı eserde, sosyal refah devletin sömümlenmesini, devletin değil, fakat sivil toplumun sömümlenmesi olarak yorumlamak gerektiğini ileri sürer. Sivil toplum, dağınık bir şekilde var olan toplumsal, siyasal ve hukuki ilişkilerin ifade edildiği ve örgütlendiği bir alan ise, bu alanın varlığı, toplumsal çelişkilere aracılık eden, onu düzenleyen ve uzlaşmaz çelişkileri kendi düzeninin dışında tutan bir devlet örgütlenmesinin (ki Keynes'gil devlet bunun iyi bilinen bir biçimidir) varlığına sıkı sıkıya bağlıdır. Burada sivil toplum alanının devlete biçimsel tâbiyeti söz konusudur; ve sivil alanın devlet içindeki biçimsel tâbiyeti altına sokmuş ve varoluş zeminini ortadan kaldırmıştır. Dolayısıyla, yalın ya da küçük devlet projesi, devletin küçültülmesini değil, sivil toplum alanının sömümlenmesini ifade eder. Negri ve Hardt'a göre, sivil toplumun en belirleyici unsuru olan toplu pazarlık mekanizmasının işlevsizleşmesi, başlı başına bu sömümlenmenin de en belirgin kanıtıdır.

Burada *STK*'lar konusu, terim ve tanım sorunu bakımından değil, bu adlandırılmada ifadesini bulan temel eğilimler bakımından tartışılmaya çalışılacak. Acaba, örgüt biçimleri, etkinlik alanları ve hedefleri bakımından enva-i çeşitliliği ile *STK* havuzu içinde yer alan oluşumlar, varoluş ve işleyiş tarzları itibarıyla görece türdeş bir kanala mı akmaktadır? Dolayısıyla, *STK*'ların yanısıra, bir *STK*'laşma eğiliminden de söz edebilir miyiz? Eğer, öyle ise, Halkevleri bugünkü pratiği ile *STK*'laşma eğilimin neresinde durmaktadır? Aşağıda, sırayısla bu soruların yanıtları aranacaktır.

STK'lar Neyin Dışı?

STK adlandırması, bugünkü kullanımıyla, bu terim altında toplanan oluşumların toplamından fazla bir şeyi ifade etmektedir. Dolayısıyla bu terime basitçe, ampirik bir nitelendirme şeklinde bakmak, terimde yüklü olan teorik ve politik muhtevayı hafife almak olur. Terimin günümüzdeki kullanımı, sosyo-politik düzeylerde belirli ön kabulleri içinde barındırmaktadır. Örneğin, *STK* tanımında devlet-dışı olmak ve özel çıkar gözetmemek, şeklinde ortaya konan iki unsur ele alalım: Bunlar tarih dışı ve soyut unsurlar olmadığına göre, işe, bu unsurların birinci elden çağrıştırdığı alanları tanımlamakla başlanabilir. 'Devlet ve özel çıkar dışı' olmaktan söz edilince, akla ilk elden devlet, kamu ve özel alan ve bunlar arasındaki ilişkiler seti gelecektir; bu alanları daha üst bir soyutlama düzeyine taşırsak, karşımıza devlet, demokrasi ve değişim temaları çıkacaktır. *STK*'ların tanımlayıcı unsurlarını günümüzde anlamlandırabilmek için, öncelikle 'küreselleşme' adı verilen süreç içerisinde ilgili temalarda yaşanan somut dönüşümlerin ve bu dönüşümler üzerinde hakimiyet kuran ana düşünce akımlarının ortaya konması gerekecektir. 'Devlet ve özel çıkar dışı' olmak gibi tanımlayıcı unsurların tarihsel bağlamı ancak bu yolla ortaya konabilir. Kendisini *STK*'lar havuzunda gören oluşumların bu temalar hakkındaki söz ve eylemleri de, kuşkusuz önemlidir. Ancak, başta belirttiğim gibi, *STK*'lar olgusu, etkin bir uluslararası aktör haline geldikleri dönemden⁽⁵⁾ bu yana bünyesinde yer alan oluşumların toplamından daha fazla bir şeyi ifade eder hale gelmiştir.

(5) Bu konuda verilen tarih genellikle 1992'dir; bu tarihte, bilindiği gibi, Birleşmiş Milletler Rio de Janeiro'da "Çevre ve Kalkınma Konferansı" düzenlemiş, bu yöndeki etkin katılımın son örneği, 1995'de İstanbul'da düzenlenen Habitat Konferansıdır.

STK'lar kavramlaştırması, kanımca, devlet-demokrasi-değişim hakkında belirli ön kabüllere sahiptir ve ön kabüller üzerinde de neo-liberal nizamın belirleyici bir etkisi vardır. Burada bir çözümlenmeye kalkışmayıp, sadece belirli bir çözümlenme yöntemi ortaya koymaya çalışıyor olsam da, yönteme açıklık kazandırmak amacıyla, kısaca, devlet temasına değinmek isterim. Bu noktada, devlet kuramı üzerine yeni dönem çalışmalarıyla bilinen Jessop'un küreselleşme ve ulus-devlet ilişkisi hakkındaki gözlemlerine, özet halinde yer vermek yararlı olacaktır.

Jessop'a (2000) göre, küreselleşme süreci, sermayenin genişleyen yenden üretimini iktisadi ve siyasi alanlarının birbirinden ayrışmasını (ki, Keynes'gil refah devletine zemin teşkil eden bu ayrışmadır) ortadan kaldırarak, birbirine eklemlemiştir. Bu eklemleme ile, ulusal devleti erozyana uğratan belli başlı üç eğilim belirgin hale gelmiştir. Jessop, bunlardan ilkinin, devletin ulusalsızlaşması (*de-nationalisation of the state*) terimiyle adlandırır. Bu eğilim, ulusal devlet aygıtının içinin boşaltılmasını ve ulusal egemenliğin *de jure* erozyonunu ifade eder. Ulusal otorite değersizleşirken, ulusal sınırlar üzerindeki egemenlik erki bölgesel veya uluslararası gelişmelere bağlı hale gelir. İkinci eğilim, siyasal sistemin devletsizleşmesidir (*de-statization of political system*). Bu eğilim, bir aygıt olarak devletin önemini yitirdiğine işaret etmez; ama, kamu idaresi sisteminden yönetim (*governance*) adı verilen yönetim sistemine geçişi gösterir. Üçüncü eğilim, siyasal sistemin uluslararasılaşmasıdır (*internationalisation of political system*). Bu noktada, artık 'siyasal' sistem, 'siyasalar' (*policies*) sistemine dönüşmüştür ve yabancı kurum ve birimler (*agents*) bu siyasaların hem esin kaynakları, hem düzenleyicileri hem de uygulayıcıları haline gelmişlerdir.

Jessop'a göre, ulusal devleti erozyana uğratan bu üç eğilim henüz Keynes'gil refah devleti muadili bir yeni düzenleme tarzına yol açmamışsa da, yeni bir siyasal rejimi şekillendirmişlerdir. Jessop, bu yeni rejime, *Schumpeter'gil ulusötesi workfare*⁽⁶⁾ rejimi adını verir. Bu rejim Schumpeter'gildir;

(6) Workfare kavramı, Batı'da yeni-sağ iktidarlardan sonra iktidara gelen yeni sol iktidarlar döneminde geliştirildi. Keynesgil sosyal refah (welfare) düzenlemesine geri dönülemediği, yeni düzenleme ilkesi olarak workfare'in yaşama geçirileceği ileri sürüldü. Workfare, işsizlere "toplumsal olarak yararlı" adlandırılan, sifıra yakın sermaye yatırımı-

zira, sermaye birikim ve değerlenme süreci açısından iktisadi olmayan alanların önemi artmış ve bütün bir toplumsal alan, esnekliğe ve yeniliğe dayalı olarak güçlü bir rekabet stratejisine tabi kılınmıştır. Bir başka ifade ile, ulusal-toplumsal değerlerin, ilişkilerin ve kaynakların tümüyle sermaye mantığına tabi olması yönünde güçlü bir basınç ortaya çıkmıştır. Örneğin, Keynes'gil refah devletinde sosyal ücret, ulusal-yerel talep kaynağı iken, Schumpeter'gil rejimde, uluslararası rekabet için bir maliyet unsuruna dönüşmüştür. Esasında, bir bütün olarak sosyal politika, rekabet üstünlüğü kazanmanın ve işgücü piyasasını esnekleştirmenin ihtiyaçlarına tâbi hale getirilmiştir.

Devlet üzerine bu notları düştükten sonra, *STK*'lar konusuna geri dönebiliriz. Temel soru şudur: Söz konusu olan, aile birimi ve devlet aygıtı arasındaki sivil alanı düzenleyen korporatist bir devlet yapılanması değil de, günümüzde olduğu gibi, neo-liberal bir forma büründükçe kamuya ve ulusa dışsallaşan bir devlet ise, 'devlet-dışı' olmak ilkesi ne anlama gelmektedir? Aynı şekilde, tüm değer, ilişki ve kaynakların sermaye mantığına (kar-zarar muhasebesine) tâbi kılındığı ve kılınmak istendiği bir dönemde 'özel çıkar' gütmemenin sınırları nedir? Eğer 'devlet-dışı' olmak ilkesi, egemenlik ve tahakküm ilişkisinin bir parçası olmamayı ifade etmekte ise, bu ilke günümüze 'sermaye-dışı' olmak şeklinde tercüme edilmek durumundadır. Bu tercüme, neo-liberal (anti-sosyal) devletin de, özel çıkarın da (bu arada, ulusaşırı şirket ve kurumların da) dışında yer almak için gerekli bir ilkenin ifadesi olacaktır. Kamusal alanı, ortak yarar ya da ihtiyaçlar paydasına göre değil de, piyasa yasasına göre yeniden düzenleyen; yani, kamusal mal ve hizmet üretimini terk ederek 'yalınlaşan', 'küçülen' bir devletin 'dışında' olmak söylemi, kamuya dayatılan dışlanmayı kabullenmek anlamına gelmez mi? Kaldı ki, bu durumda payımıza o devlet (neo-liberal forma bürünen devlet) yapısının işlevsel bir uzantısı olmaktan başka bir şey de düşmeyecektir. Neo-liberal strateji karşısında soyut 'devlet-dışılık' söylemi, paradoksal olarak neo-liberal

la hizmete dayalı olarak örgütlenmiş alanlarda (park, bahçe temizliği vb.) istihdam olanakları sağlayan; bu olanağın reddi halinde işsizi, işsizlik sigortası kapsamı dışına çıkartmayı öngören bir sistem. Workfare terimini 'çalışma refahı' şeklinde dilimize tercüme edenler var; bu projede istihdam edilenlerin durduğu yerden bakıldığında buna olsa olsa "sefil çalışma" denebilir kanısındayım. Bu konu hakkında detaylı bir çalışma için bkz. Özkazanç (2000).

devlete ve onu biçimlendiren küresel sermaye stratejisine içerilmekle sonuçlanacaktır, ki Negri'nin sözünü ettiği, sivil toplumun devlet içindeki gerçek tâbiyeti tesbiti; bu noktayla ilgilidir.

STK'lara adını veren 'devlet-dışı' olmak ilkesine şekli yaklaşmamak gerekir. *STK*'ların boy verdiği ikinci dünya savaşı ertesi yıllarda, 'devlet dışılık' ilkesinin anlamı, kanımca, devletin korporatist içerme stratejinin dışında yer alarak kamusal alanın demokratikleştirilmesine katkı yapmakla yakından ilgiliydi. Yakın zamana kadar kullanımdayken, *STK* teriminin sihrinden olsa gerek, birden bire hafızalardan silinen 'demokratik kitle örgütleri' tanımlanması da, bu açıdan oldukça anlamlıydı.⁽⁷⁾

Son yirmi-yirmibeş yıldır ise 'kamunun kahrını' daha fazla çekemeyeceğini ilan eden bir sermaye stratejisi gündemde. *STK*'lar, bu stratejisini uygulayan uluslararası ve ulusaşırı kurumlardan aldıkları finansal desteklerle son on yıldır hızla uluslararası bir nitelik kazanıyorlar; çapları ve etkinlik alanları genişliyor. Kuzey-güney şeklindeki küresel kutuplaşma, bu alanda da kendisini gösteriyor. Uluslararası *STK*'lar yer kürenin Kuzeyinde boy verirken, Güney'de muhatap alacakları 'bağımlı' *STK*'ları oluşturup, geliştiriyorlar. Dünya Bankası'nın 1992-1999 tarihleri arasında derlediği verilere göre Kuzey'in *STK*'ları aracılığıyla güneyin yoksul ülkelerine aktarılan kaynak tutarı 8.5 milyar doları buluyor (Solomon'dan aktaran Özügürlü, 2000:157). Bu kaynaklar, genellikle yoksullukla ve afetlerle mücadele, 'sürdürülebilir kalkınma' vb. konulu projeler aracılığıyla aktarılıyor; bu yolla, hizmetlerde ve etik konularda ortaya çıkan küresel açık pazarın açıkları kapatılmaya çalışılıyor⁽⁸⁾.

(7) *STK*'larla ilgili temel kavramların felsefi ve tarihsel kökenlerinin tartışıldığı bir çalışma için bkz. Mete Tunçay (1998). Tunçay, "kitle" kavramının Amerikan Sosyolojisi aracılığıyla 1950'lerde dolaşıma girdiğini ve "halk" benzeri bir terim olarak hızla yaygınlaşarak "ilericilerin de övgüsünü kazandı"ğını söyler. Tunçay'a göre bunun göstergesi, 'kitle örgütleri' teriminin başına 'demokratik' sıfatının eklenmiş olmasıdır.

(8) Görülen hizmetlerin her koşulda bu kadar masum olmadığını Atilla İlhan'ın **Cumhuriyet Gazetesi**'ndeki köşesinde, 2001 Şubat ayı boyunca kaleme aldığı yazılarından anlıyoruz. İlhan yazılarında, Mustafa Yıldırım tarafından kaleme alınan "Şifre Çözücü" başlıklı çalışmadan yararlanarak CIA güdümlü Amerikan *STK*'ların ülkemizde yerli *STK*'lar aracılığıyla yürüttükleri "örtüsüz faaliyetleri" deşifre ediyor.

STK'lar Yeni Yol Ayırımında mı?

1995 yılında Fransız kamu çalışanlarının direnişiyle ilk güçlü işaretini veren ve dört yıl sonra Seattle'de küresel bir boyut kazanan neo-liberalizme karşı direniş çizgisi, STK'lar konusunda yeni tartışmaları ve yeni yol ayırımlarını da gündeme getirmiş, yakın zamana kadar varlıkları görmezden gelinen bir "ilerici STK'lar" olgusunu görünür kılmıştır. Bunların söylemleri üzerinde, Üçüncü Dünyada boy veren radikal sendikacılık merkezlerinin popüleleştirdiği dilin küçümsenmeyecek ölçüde etkide bulunduğu gözlenmektedir⁽⁹⁾. "İlerici STK'lar" arasındaki ilişkilerin, proje ve finansman merkezli değil de, eylem ve dayanışma merkezli kurulduğu söylenmektedir.

Proje ve finansman merkezli ilişki kanalı "ilerici olmayan" STK'lar açısından da aşınmaya başlamıştır; "yardımsız STK'lar" söylemi, kuzeyin uluslararasılaşmış STK'ları arasında sıkça söylenir olmuştur. Malhotra'ya (2000) göre, STK'lar arası ilişkilerde "yardım-ötesi" senaryoların tartışılmaya başlaması, gelişmekte olan ülkelere yönelik yardım paketlerinde önemli indirimlere gidilmesiyle yakından ilintilidir; bu da, son yıllarda gelişmekte olan ülkelere yönelen ve ülke ekonomilerinin üzerine kara bir bulut gibi çöken özel yabancı sermaye akımlarıyla ilgilidir. Malhotra'nın verdiği rakamlara bakıldığında, dolaysız özel sermaye akımlarının yıldan yıla arttığı, buna karşılık resmi kalkınma yardım (ODA) fonunun dramatik ölçülerde azaldığını görülmektedir.

ODA'daki daralmadan en başta etkilenenler, bu fonlara büyük ölçüde bağımlı olan yoksul ülkelerdir. Bundan, ayrıca, fondan aktarılan kaynaklarla uluslararası etkinlik sahasını genişleten STK'lar da etkilenmişlerdir. Bilindiği gibi, kuzey yarım küredeki STK'ların büyük çoğunluğunun bütçeleri, önemli ölçüde kendi hükümetlerinden ve çok-terafli birimlerden aktarılan kaynaklarla oluşmaktadır ve Malhotra, "küresel aşevlerinin ötesi: yardımsız STK'lar" başlıklı yazısında bu transferde önemli kesintilere gidildiğini haber vermekte ve bu durumun STK'lar olgusu üzerinde yaratacağı etkiyi tartışmaktadır. Bu kaynaktan beslenerek kuzey yarım kürede faaliyet sürdüren eğitim geliştirme merkezleri, bir biri ardına kapanmaya başlamıştır. Kuzeyin

(9) "Toplumsal hareket sendikacılığı" terimiyle de anılan radikal sendikacılık hareketi için bkz. Özügürlü (2000).

uluslararası *STK*'larının bu zamana kadar güney yarım kürede geliştirdikleri *STK* ilişki ağının da eski temposuyla gitmesi zor gözükmektedir. Artık, gelişmiş ülke *STK*'larına, kendi kaldırımlarında boy veren yoksullardan da talep gelmektedir. Öte yandan, gelişmiş ülke devletleri ve şirketleri strateji değişikliğine de yönelmişlerdir; uluslararası *STK*'ları aracı olarak kullanmaktansa güneyin *STK*'larıyla doğrudan ilişkiye geçmeyi tercih etmektedirler. Özetle, dünya kapitalist sisteminin finanslaşması; yani, para hareketleri önündeki spekülasyon kar alanlarının sonuna kadar açılmış olması, bu süreci yönlendiren güçlerce desteklenen uluslararası *STK*'ların gelir kaynaklarını da zedelemiş gözükmektedir. 1990'ların sonlarında belirginleşen bu eğilimin *STK*'lar olgusunu ve *STK*'laşma eğilimini hangi yönde etkileyeceği ise henüz belirsizdir.

STK'laşma Eğilimi

STK'laşma teması, farklı başlıklarla, yeni toplumsal hareketlerin ve başta da feminist hareketin 1980'lerin ortalarından itibaren dünya çapında yaşadığı kriz tartışmalarında gündeme gelmiştir. Bu tartışmalarda, özetle, eleştirel bir toplumsal hareketin, nasıl olup da bir kampanya ve proje etkinliğine dönüştüğü üzerinde durulmuştur. Ben bu bölümde, *STK*'laşma eğilimini makro ve mikro düzeylerdeki ana unsurlarıyla tanımlamaya çalışacağım. Hemen belirtmeliyim ki, bu yöndeki düşüncelerimin (ki bunlara önermeler şeklinde bakılabilir) büyük bir çoğunluğu, İzmit-Körfez 1999 depremini takip eden günler ve aylar içerisinde, o bölgedeki deneyimlerime dayanmaktadır⁽¹⁰⁾.

Sosyo-politik düzeyde, *STK*'laşma eğiliminin en yalın göstergesi, toplumsal hareketten, kampanya ve proje etkinliğine kayıştır. Bu kaymanın çok yönlü sonuçları vardır; kanımca en kritik olanı, temel mücadele noktası olarak kavranan toplumsal sorunlara ve o sorunları yaşayan toplumsal öznelere dışsallaştırılmasıdır. Bir toplumsal hareket bir kampanya etkinliğine dönüştüğü vakit, o hareketin özneleri 'hedef nüfusa', eyleyicileri de hizmet sunan 'gönüllülere' dönüşmüş demektir. Artık sergilenen etkinlik, ortak bir yaşam deneyiminin ürünü değildir; bir diğer kampanyada buluşana dek, yollar ayrılmış, kaderler farklılaşmıştır. *STK*'laşma eğiliminin örgütsel düzeydeki en be-

(10) Halkevleri merkez yöneticisi olarak, İzmitli halkevcilerin "yıkıntıların arasından yeni bir yaşamı kurmak" yönündeki dirençli çabalarına katıldıktan sonra, uluslararası ve yerel *STK*'lar, kamusal alan, devlet vb. konular üzerinde gözlemlerim oldu.

lirgin özelliği seçkinciliktir. Bu yapılarda, profesyonel vasıflara sahip seçkin bir kadronun varlığı, bir zorunluluktur; bunlar, çoğunlukla akademisyenlerin, gazetecilerin ve profesyonel meslek gruplarının yer aldığı eğitimli tabakalardan gelirler. Yönetim kademelerinin oluşma yöntemi açısından, seçim istisnadır; kural ise, ilişki ağı, inisiyatif ve vasıftır. Üçüncü dünya *STK*'larındaki bu kadrolar hakkında Petras'ın (1999) yargısı serttir; ona göre, bunlar yeni bir komprador burjuva sınıfıdır ve tarihteki diğer komprador sınıflar gibi 'seçkincilikleri' içeriye dönüktür; dışarıya karşı ise boyunları kıldan incedir, taban denetimine kapalı olan etkinlikleri, sponsorlarının her türlü tasarrufuna açıktır. İdeolojik düzeyde *STK*'laşma eğilimi, eleştirel politik çözümleme kulvarından, 'etik-değerlere' dayalı bir sorgulamaya; dönüştürücü siyasal hedeflerden de, 'iyileştirici' 'siyasa-yönelimli' (*policy-oriented*) hedeflere bir yönelişi ifade eder. Ele alınan toplumsal sorun, yapısal boyutlarından arındırılarak, teknik ve finansal yardım boyutuna çekilir. Petras'ın Latin Amerika deneyimini yorumlayan köşeli ifadelerine tekrar dönecek olursak, birçok eski gerilla liderini, kitlesel kadın hareketi başta olmak üzere, bir çok toplumsal hareketin aktivistlerini içine alan bu eğilim, sosyo-kültürel düzeyde, eski dönemin 'dışlanmış' aktivistlerine yüksek bir statü sunar; başta yabancı çevreler olmak üzere etkili kurumların kabul ve takdirleri eksik olmaz; yurt dışı bağlantıları ve dışarıda sıkça tekrarlanan konferans, atölye çalışması vb. etkinliklere katılım olanaklarıyla beslenen yüksek bir yaşam düzeyi içinde yaşarlar.

Uluslararası *STK*'lar, adeta küreselleşen kapitalizmin yeni kiliseleri⁽¹¹⁾ gibidir. Marx'a benzeştirerek, bunları, yoksulların acısına afyon basan, kalpsiz dünyanın kalbi olmaya soyunan oluşumlar olarak tanımlayabiliriz. Uluslararasılaşan *STK*'lar ile küresel sömürü düzeni arasında sanki simbiyotik bir ilişki ortaya çıkıyor; bu ilişki, timsah kuşu ile timsah arasındaki ilişkiyi pek fazla andırıyor...

(11) 'Yeni kilise' nitelemesini, bencileyin bir metafor olarak kullanmıştım. Ne ki, etkili uluslararası *STK*'ları öğrendikçe, bunun bir metafor olmayıp, düz bir betimlemeden ibaret olduğunu fark ettim. Zira, bunların büyük bir çoğunluğu hakikaten kilise organizasyonu ve tahmin edileceği gibi İslami versiyonları da bir hayli etkin. Buna bir örnek için bkz. Wiktorowicz.

STK'laşma eğilimine mikro ölçekte bakılacak olursa, şunlar söylenebilir: Toplumsal hareketten proje etkinliğine kayan bu işleyişte, etkinlikler için gerekli kaynak sorunu, salt bir finansman sorunu olarak kodlanmaktadır. Buna göre, bir uzman grubu, belirli bir toplumsal sorunu projelendirerek finansman aramakta ve finansman temin edildiğinde, proje hedefleri doğrultusundaki uygulamalar gerçekleştirilmektedir. Böylece, finanse eden (sponsor) – finanse edilen (proje grubu) ve hizmeti alan (hedef nüfus), şeklinde üçlü bir basamak ortaya çıkmaktadır. Bu tabakalaşma içinde, proje hedefleri ile fiili uygulama arasında ortaya çıkması muhtemel uyumsuzlukların –ki işin içinde olanlar bunun son derece doğal olduğunu bilirler- giderilmesi meselesi, bir finans işleminden ibaret hale gelmektedir. Bilindiği gibi, uygulamalı projelerin en önemli hedeflerinden biri, uygulamanın kendisini idame ettirebilir bir işleyişe kavuşmasıdır. *STK'laşma* eğilimi içinde, finansman sorunu, toplum projesinin sürdürülebilir bir niteliğe kavuşabilmesinin de merkezine yerleşir. Sonuçta, proje, hizmet alanları müşterileştirdiği ölçüde yaşayabilen bir biçime bürünür.

Özetle, *STK'laşma*, somut bir toplumsal sorunun bir proje konusuna, sorunun çözümü için gösterilmesi gereken toplumsal eylemin ise bir proje etkinliğine indirgenmesi demektir. Bu eğilimin içinde, dayanışma, paylaşma, yardımlaşma, gönüllü karşılıksız çalışma gibi etik değerler önemli ölçüde devre dışıdır.

Halkevlere *STK'laşmanın* Neresinde?

Bu soruya ışık tutması bakımından, küçük bir Halkevi anısı aktarmak istiyorum. Bir vakıf⁽¹²⁾ başkanı bundan iki yıl kadar önce Ankara Dikmen semtindeki Dikmen Halkevi şubemizce yürütülen okuma-yazma kurs faaliyetimizi projelendirme teklifinde bulunmuştu. Şube binamız yenilenecek, modern araç-gereçlerle donatılacak, profesyonel öğretmenler görevlendirilecek, bu projede yer alacak Halkevi yöneticileri de maaş alacaklardı...Düşünsenize, o ana kadar mahallelinin evinden barkından getirdiği eşyalardan olu-

(12) O vakıfla, sayın Atilla İlhan'ın **Cumhuriyet** gazetesindeki köşesinde yıllar sonra bir kez daha karşılaştık; adı, CIA destekli Amerikan *STK*'ları ile iş yapan yerli vakıflar arasında geçiyordu.

şan temiz ve mütevazı binamızda, tamamını orta yaş üstü kadınların oluşturduğu 60 kadar kursiyer... Onların yoksul mutfaklarından alıp getirdikleri azıklarına, çayın buğusunun ve tadının karıştığı bir faaliyet... Kara tahta, tebeşir, silgi ve gönüllü eğitmenlerin karşılıksız emeği... Kursiyerlerin okumayazma öğrenmesiyle yetinmeyip okur-yazar olmalarını hedefleyen; yani, kendi yaşam deneyimlerinden kendi okuma metinlerini üretmelerini, kendilerini ve çevrelerini eleştirel bir okumaya tabi tutmalarını hedefleyen, mütevazı bir pedagojik yaklaşım... Şube ve genel merkez yöneticilerinin yaptığı kısa bir değerlendirmenin ardından "piyangoyu" reddetmeye karar verdik. Üzerinde ortaklaştığımız gerekçeler şunlardı: Halkevleri kültürü, halkevciliği faaliyette sarfedilecek fiziksel ve entellektüel enerjiyi ve zamanı para ilişkileri dışında tutmayı öğütler. Üstelik, Halkevleri, vanası sponsorların denetiminde olan bir hizmet şebekesi değildir; üstlendiği tarihsel mirasla, mazlum Anadolu halkının sanatsal, kültürel ve toplumsal alanlarda kendisini geliştireceği ve insanca bir yaşam için dönüştürücü gücünü ve coşkusunu ortaya koyacağı mekanlardır, halkevleri... "Yoksul ama onurlu" edebiyatı yaptığımız düşünülmesin. Bu bir 'edebiyat' değil, bizim hakikatımızdır.

Ancak, samimiyetle belirtmeliyim ki, benimsediğimiz çalışma ilkesi ve halkevciliğin topluluğun sahip olduğu sosyolojik özelliklerle, gereksinimini duyduğumuz mesleki uzmanlık, teknik donanım vb. kaynaklara ulaşmakta oldukça zorlanmaktayız. Halkevciliğin çalışma ilkesi ile kaynaklara ulaşmanın mevcut yolları arasında nasıl bir ilişki kuracağız? Bu soruyla defalarca karşı karşıya geldik ve daha da geleceğiz. Kaldı ki, bu yazıdaki düşüncelerin bir çoğu da, bu soruyla yüzleşmeler sırasında geliştirildi. Sanırım, bu soru, iki yıl önce yaşadığımız İzmit- Körfez ve Bolu-Düzce Deprem felaketleriyle iyice açığa çıktığı üzere, farklı bağlamlarda ülkemizdeki tüm "sivil" oluşumların gündeminde olmak durumundadır.

Halkevlerine gelince... Halkevleri, kaynak sorununu bir finans sorunu olarak, kaynaklara erişme sorununu bir finansöre / sponsora erişmek sorunu olarak görmüyor. Halkevlerinin ulusal ve uluslararası yardım kuruluşları ve inisiyatifleri ile ilişkisinin dayandığı esas, eşitler arasında deneyimlerin karşılıklı paylaşımı esasına yaslanıyor. "Dayanışma" kavramından anladığımız da, özetle, budur.

Sonuç olarak, tiyatroyla, kitaplarla, eleştiri ve tartışma adabıyla çocukluk ve ilk gençlik yıllarını geçirdiği bir gecekondu mahallesindeki halkevi şubesinde tanışan ve şimdilerde bu örgütün merkez yöneticiliği gibi, tarihsel ağırlığı hayli yüklü bir görevi üstlenen bir kişi olarak, deneyimlerim bana göstermektedir ki, bu Halkevlerinden *STK* olmaz! Sanırım ve umarım ki, Halkevleri, demokratik kitle örgütü olma vasfına sıkı sıkıya sarılarak tarihsel yürüşünü sürdürecektir.

Kaynaklar

Edwards, M. ve G. Sen. (2000) "NGOs, social change and the transformation of human relationships: a 21'st-century civic agenda", **Third World Quarterly**, Vol.21, No.4, (605-616).

Malhotra, Kamal. (2000) "NGOs without aid: beyond the global soup kitchen", **Third World Quarterly**, Vol.21, No.4, (655-668).

Negri, A. M. Hardt (1994) **Labor of Dionysus: A Critique of the State Form**, Minneapolis: University of Minnesota Press.

Özkazanç, Alev (2000) "Yeni sağdan sonra: Yeni sol, siyasi iktidar ve meşruiyet", **A.Ü. SBF Tartışma Metinleri**, No.24.

Özüğurlu, Metin. (2000) "Sendikacılık hareketinin krizi ve yeni gelişmeler üzerine gözlemler", **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt.55, No.1, (s.139-171).

Petras, James. (1999) "NGOs: In the service of imperialism", **Journal of Contemporary Asia**, Vol.29, Issue.4, (429-441).

Sancar, Mithat. (2000) "Global sivil toplum mu?", **Birikim**, No.130/ Şubat, (19-32).

Tunçay, Mete. (1998) "Sivil toplum kuruluşlarıyla ilgili kavramlar", **Tanzimattan Günümüze İstanbul'da STK'lar**, içinde (Hazırlayanlar: A.N. Yücekök ve arkadaşları), İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, (s.ix-xv).

Wiktorowicz, Q. ve S. T. Farouki (2000) "Islamic NGOs and Muslim Politics: a case from Jordan", **Third World Quarterly**, Vol.21, No.4, (685-699).